

УДК 338.48 (575.2)

Бекбоева М. А., Дүйшембиеев М. С.

Бекбоева Махабат Амантуровна – э.и.д., проф. м.а.,
С. Нааматов ат. Нарын мамлекеттик университети

Дүйшембиеев Мирлан Сагынбекович – аспирант,
С. Нааматов ат. Нарын мамлекеттик университети

НАРЫН ОБЛУСУНДА АЙЫЛДЫК ТУРИСТТИК КЛАСТЕР ТҮЗҮҮ ҮЧҮН АЙРЫМ ТАРМАКТАРДЫН ШАРТТАРЫН БААЛОО

ОЦЕНКА УСЛОВИЙ НЕКОТОРЫХ ОТРАСЛЕЙ ДЛЯ СОЗДАНИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО КЛАСТЕРА В НАРЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

ASSESSMENT OF CONDITIONS OF SOME INDUSTRIES FOR CREATION OF A RURAL TOURIST CLUSTER IN NARYN REGION

Аннотация: Илимий макалада Нарын облусунда айылдык туристтик кластер түзүү үчүн тиешелүү тармактардын өнүгүү абалына жана мүмкүнчүлүктөрүнө мунөздөмө берилет. Тактап айтканда, облустун жалпы табигый-географиялык потенциалы каралып, онор жай, айыл чарбасы, транспорт жана байланыш өңдүү тармактарынын абалы илкtenet.

Аннотация: В научной статье отсывается состояние развития и возможности создания сельского туристического кластера в Нарынской области. В частности, рассмотрен общий природно-географический потенциал региона, а также состояние промышленности, сельского хозяйства, транспорта и связи.

Abstract: The scientific article deals with the state of development and the possibility of creating a rural tourism cluster in the Naryn region. In particular, the general natural-geographical potential of the region, as well as the state of industry, agriculture, transport and communications are reviewed.

Түйүндүү сөздөр: Нарын облусу, айылдык туристтик кластер, тармактардын өнүгүүсү, маданий-тарыхый ресурстарынын дарамети

Ключевые слова: Нарынская область, сельский туристический кластер, развитие секторов, потенциал культурно-исторических ресурсов.

Key words: Naryn oblast, rural tourism cluster, development of sectors, potential of cultural and historical resources.

Нарын аймагы. Нарын облусу Кыргызстандын борбордук бөлүгүнөн орун алып, Ички Тянь-Шань тоолорунун өрөөндөрү менен капиталдарын ээлейт да, өлкөдөгү эн ири аймак болуп саналат. Анын жалпы аянты 45,2 мин чарчы км түзүп, Кыргызстандын терриориясынын 22,6%ын ээлейт. Облус Чуй, Жалал-Абад, Ысык-Көл облустары, ошондой эле Кытай менен чектешет. Терриориясынын көп бөлүгүн тоо кыркалары ээлейт. Климаты континенталдык, кургакчыл, бир канча табигый-климаттык аймактарды байкоого болот: дениз деңгээлинен 1400-1600 м бийиктиктө чөл, 1600-1800 м бийиктиктө жарым чөл, 1800-2000 м бийиктиктө талаалар, 2500-4000 м бийиктиктө субальпылык жана альпылык алкактар, 4000 м жогору түбөлүк кар аймагы [1; 7].

2019-жылдын башына карата Нарын облусунун калкынын саны 284,8 мингө жетип, республиканын калкынын 4,5%ын түзөт. Облус өлкөдөгү артыкчылыктуу агрардык аймак болуп саналат. Анын курамында 5 район (Жумгал, Кочкор, Ак-Талаа, Ат-Башы жана Нарын), 1 шаар – Нарын бар. Нарын шаары облустун борбору болуп саналат [3; 4].

Нарын облусунда 5000 ден ашуун дарыялар менен булактар бар. Анын ичинде Нарын дарыясы – Кыргызстандагы эн узун дарыя, узундугу 807 км түзөт. Бийиктик айырмалары 1715 м, бул анын чон дараметтүү энергиялык кубатын шарттайт да, ГЭС куруу үчүн келечек-

түү жана кызыктуу болуп саналат. 36,474 млрд. квт/саат электр кубатын бере алат. Ага 600гө чукул кичи жана чоң дарыялар күят.

Облустун аймагында көп сандаган бийик тоолуу көлдөр жайгашкан, алардын эң ирилери – Сон-Көл менен Чатыр-Көл.

2019-жылдын башына карата гидроэнергетика корлору боюнча Нарын дарыясы КМШ өлкөлөрүнүн дарыяларынын биринчи ондугуна кирет. Нарын дарыясы менен анын куймалары гана жылына облустун калкынын саны 283,8 минден ашуун кишиге же республиканын калкынын 4,5%на жетти, анын ичинен 84,9%ын айылдын калкы, 15,1%ын шаардын калкы түзөт.

Өнөр жай жана курулуш. Аймакта өнөр жай жана курулуш тармактары начар өнүккөн, өндүрүштүк жана социалдык инфратүзүмдүн, кайра иштетүү өнөр жайынын, социалдык чөйрөнүн тармактарынын өнүгүү деңгээли төмөн. Нарын облусунун өнөр жайы негизинен энергетика, көмүр, тамак-аш, ун чыгаруу ишканаларынан турат, ошондой эле көбүнчө жергиликтүү чийки затты кайра иштетүүгө негизделген.

Облустагы ири өнөр жай ишканасы Ат-Башы ГЭСи болуп саналат, анын электр кубатын иштеп чыгаруусу жылына 130 млн. квт/саатка чукул.

2019-ж. өнөр жай ишканалары тарабынан 2320680,4 мин сом суммасында өндүрүм өндүрүлдү, физикалык көлөм индекси 2018-ж. карата 106,6 %ды түздү.

Өнөр жай өндүрүмүнүн көлөмдөрүнүн анча чоң эмес өсүүсү резина жана пластмасса буюмдарды, башка металл эмес минералдык өнүмдөрдү, жыгач жана кагаз буюмдарын, негизги металлдарды жана даяр металл буюмдарын, электр жабдууларын өндүрүүнүн, электр кубаты менен камсыздоонун, пайдалуу кен байлыктарды казуунун көбөйүүсү менен шартталган. 2019-ж. өнөр жай өндүрүмүнүн физикалык көлөмүнүн өсүүсү, Ак-Талаа жана Кочкор райондорун чыгарып таштаганда, облустун бардык аймактарында байкалды.

Өнөр жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө кайра иштетүү өндүрүштөрүнүн үлүшү 17,9 %, электр кубаты, газ менен камсыздоонун үлүшү 36,6%, суу менен камсыздоо, тазалоонун жана экинчи чийки затты алуунун үлүшү 1,5%ды түздү.

2019-ж. кайра иштетүү өндүрүштөрүнүн өндүрүм өндүрүү көлөмү жалпысынан 416265,9 мин сомду түздү.

Ушуну менен катар тамак-аш өнүмдөрүн (суусундуктарды кошо) өндүрүү боюнча физикалык көлөмдүн индекси 2019-ж. 87,6%, текстиль өндүрүшүнүкү (кийимди жана бут кийимди, терини жана башка тери буюмдарын өндүрүү боюнча) – 32,1%ды түздү [3;11].

Айыл чарбасы. Облустун айыл чарбасы өнүгүп жатат жана айыл чарбасынын иштеп жаткан субъектилеринин саны 41402 түзөт. Нарын облусунда өндүрүмдүн физикалык көлөмүнүн көбөйүү темпи мал чарбачылык тармагында байкалууда жана бүгүнкү күнү айыл чарбасынын өндүрүмүн өндүрүүнүн түзүмүндө эң чоң үлүштүк салмакты ушул тармактын өндүрүмү ээлейт. Облус үчүн мал чарбачылыкты өнүктүрүү абдан маанилүү жана малдын башынын көбөйүүсү оң тенденция болуп саналат.

Бирок, асыл тукумдантуу ишин жүргүзүү проблема бойдон калууда. Бул малдын тукум курамынын начарлоосуна таасир кылууда. Ошондой эле кийинки жылдарда зооветеринариялык иштерди начар жүргүзүү байкалып, малдын өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөөсүнө таасирин тийгизүүдө [3].

Керектөөчүлүк базары. Автомобилдерди, тиричилик буюмдарын жана жеке колдонуу предметтерин соодалоонун жана ондоонун жүгүртүүсүнүн жалпы көлөмү 2019-ж. 7 млн. 398 мин 797 сомду түздү, бул салыштырмалуу бааларда мурунку жылдын тиешелүү мезгилине караганда 4,2 %га көп

Чекене сооданын жүгүртүүсү, автомобилдерди жана мотор отунун сатууну кошпогондо, 5 млн. 639 мин 748 сомду түздү, бул 0,1 %ды түзөт, ал эми анын жалпы көлөмдөгү үлүшү 76,23 %ды түздү.

Автомобилдерди техникалык тейлөө жана ондоо боюнча кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмү жалпысынан облус боюнча 25,6 %га көбөйдү [3].

Унаа ишмердүүлүгү жана байланыш. 2019-ж. автомобиль унаасы менен ташылган жүктөрдүн көлөмү, мурунку мезгилге салыштырмалуу 32,9 мин т көбөйдү.

Автомобиль унаасы менен жүктөрдү ташуу көлөмдөрүнүн өсүүсү облустун бардык райондорунда байкалды, бирок көбүрөөк чоң көлөм Жумгал, Нарын райондорунда жана Нарын шаарында болду.

2019-ж. автомобиль унаасынын жүк жүгүртүүсү мурунку жылга салыштырмалуу 1123,5 мин т/км ге көбөйдү.

Жүргүнчү ташуулар 2018-ж. салыштырмалуу 297,7 мин кишиге же 11,8 %га өстү. 2019-ж. унаанын бардык түрлөрүнүн жүргүнчү жүгүртүү көлөмү 6888,0 мин жүргүнчү-км ге же 3,1%га көбөйдү. Унаанын бардык түрлөрү менен жүргүнчү жүгүртүү көлөмүнүн өсүүсү бардык жерде байкалды.

2019-ж. январь-ноябрь айларында почта жана электр байланышы кызмат көрсөтүүлөрү 51144,1 мин сомду түздү (учурдагы бааларда) жана мурунку жылга салыштырмалуу 2,9 %га азайды [3; 11].

Нарын облусунун табигый-рекреациялык жана маданий-тарыхый дарамети. Нарын облусунда 2 мамлекеттик коруктар жана 1 мамлекеттик жаратылыш паркы бар.

“Нарын” коругу Нарын районунда, Нарын дарыясынын жогору жагында орун алган, аяны 91,0 мин га түзөт. 1983-ж. табигый комплекстерди, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн сейрек жана жок болуу коркунучу астында турган түрлөрүн сактап калуу максатында уюштурулган. Бул жерде карагай, арча токойлору өсөт, субальпылык жана альпылык шалбаа өсүмдүктөрү жайылган. Нарын коругунун аймагы марал көп санда сакталып калган жападан жалгыз жер болуп саналат. Бул жерде илбирс, сүлөөсүн, аюу, аркар, орок тумшук ж.б. Өндүү жаныбарлар менен күштардын сейрек түрлөрү да мекендешет.

Корукта Нарын мамлекеттик зоологиялык (аңчылык) заказниги бар, анын аяны – 35,4 мин га түзөт да, Нарын районунун түштүк-чыгыш бөлүгүнөн дениз деңгээлинен 2070-2690 м бийиктен орун алган. 1972-ж. марал, элик, сибирь тоо эчкиси, аркар, илбирс, аюу ж.б. жаныбарлардын баалуу түрлөрүн коргоо жана көбөйтүү максатында уюштурулган. Аңчылык мааниге ээ көп сандаган жаныбарлар менен канаттуулар мекендешет.

“Каратал-Жапырык” коругу Эл аралык кызыл китеңке киргизилген тоо казынын уялай турган орду болуп саналат, ал эми бул жерди мекендеген канаттуунун эки түрү – кыйкыраачаак ак куу менен тоту каркыра Кыргызстандын кызыл китебине киргизилген. Коруктардын эң жашы Сары-Чат-Эрташ коругу болуп саналат, анын кызматына Ички Тянь-Шандын бийик тоолуу жалпак дөңсөөлөрүнүн жана сырттарынын экотутумун коргоо кирет, ал жерлерде илбирс, ак тырмак аюу, аркар, тоо эчки өндүү ири жаныбарлар менен катар, мадыл (жапайы мышык) мекендейт, ал Эл аралык кызыл китеңке киргизилген. Бул корукта өлкөнүн экотутуму үчүн чоң баалуулукка ээ болгон сейрек алгыр күштар да жашашат [5].

Нарын облусу боюнча туристтик ресурстарды баштапкы инвентаризациялоо көпчүлүгү облустун жана жалпы өлкөнүн туристтик базарында орун ээлебеген бир катар ресурстарды айкындоого жол берди (1-жадыбал).

1-жадыбал – Нарын облусунун маданий-тарыхый ресурстарынын дарамети

№	Райондун аталышы	Объектинин аталышы	Кайсы жылдары курулган	Жайгашкан орду
1.	Ат-Башы району	«Кошой Коргон» чеби	VII-XIV кылымдар	Кара-Суу айыл аймагы
2.	Ат-Башы району	«Чеч-Дөбө»мазары	VII-XIV кылымдар	Кара-Суу айыл аймагы Дыйкан айылы
3.	Ат-Башы району	«Таш-Рабат» кербен сарайы	XV кылым	Кара-Суу айыл аймагы «Таш-Рабат» тилкеси
4.	Ат-Башы району	Таш-Рабат мұрзөлөрү	Б.д.ч. I-III кылымдарга таандык	Кара-Суу айыл аймагы «Таш-Рабат» тилкеси
5.	Ат-Башы району	«Чоко» баатырдын эстелиги	XIX кылым	Дыйкан айылы
6.	Ат-Башы району	«Бурана-Чап» мұрзесү	Б.д.ч. II кылым	Кара-Коюн айыл аймагы «Арпа» өрөөнү
7.	Ат-Башы району	«Кыз Сайкал» мазары	X-XV кылымдар	«Арпа» өрөөнү

8.	Ат-Башы району	«Калмак-Коргон»бейити	Б.д.ч. 1000 жыл.	«Чет-Келтебек» дарыясынын сол жээги
9.	Ат-Башы району	«Орто-Келтебек» мүрзөсү	Б.д.ч. 1000 жыл - I кылым	Казыбек айылы, «Орто-Келтебек» дарыясынын түштүк-батыш тарабынан 4 км
10.	Ат-Башы району	Коло доорунун көрүстөнү	Б.д.ч. II кылым	«Кара-Кол» дарыясынын сол жагы “Арпа” дарыясынын шаркыратмасынан 600
11.	Ат-Башы району	«Чатыр-Көл» көлү	Мезолит-неолит доору	«Ак-Сай» өрөөнү, «Сары-Иймек» журту
12.	Ат-Башы району	«Калмак»бейити	Б.д.ч. 1000 жыл	«Ача-Кайыңды» дарыясынын жээги
13.	Ат-Башы району	Мечиттин калдыктары	XVIII кылым	Баш-Кайыңды айылы
14.	Ат-Башы району	«Калмак» бейити	Б.д.ч. 1000 жыл	«Ача-Кайыңды» дарыясынын жээги
15.	Ак-Талаа району	Шырдақбектин эстелиги	X-XI кылымдар	“Чолок-Кайың” тилкеси “Ала-Буга” дарыясынын жээги
16.	Ак-Талаа району	Шырдақбектин коргону	X-XI кылымдар	«Чолок-Кайың» тилкеси, «Ала-Буга» дарыясынын жээги
17.	Ак-Талаа району	«Тайлак баатыр» эстелиги	XIX кылымдын биринчи жарымы	«Куртка» айылына чукул
18.	Ак-Талаа району	«Чолок Коргон» коргону	Орто кылымдарга таандык	«Коңорчок» айылынан 2,5 км
19.	Жумгал району	«Кайырма» байыркы көрүстөнү	I-X кылымдарга таандык	«Кайырма» айылы
20.	Жумгал району	«Көкө-Мерен» байыркы көрүстөнү	Б.д.ч. I-III кылымдар	«Көкө-Мерен» дарыясынын сол жээги
21.	Жумгал району	“Көк-Таш” байыркы көрүстөнү	I-VI кылымдарга таандык	Кочкор-Чаек автожолунан 25 км
22.	Кочкор району	«Кырк-Чоро» эстелиги	VI-XV кылымдар	«Дөң-Алыш» айылынын чыгыш-тундук тарабы
23.	Кочкор району	«Кочкор-Ата» тоосундагы мазар	XVI кылымга таандык	«Күм-Дөбө» айылынын батыш тарабы
24.	Кочкор району	«Сары-Булак» аскасындагы сүрөттөр	Б.д.ч. 1000-2000 жылдарга таандык	«Кара-Күжур» автожолунун 14-км
25.	Кочкор району	«Семиз-Бел» байыркы мүрзөсү	VI-X кылымдарга таандык	«Туура-Суу» дарыясынын боюнда, «Семиз –Бел» өрөөнүндө
31.	Кочкор району	«Көк-Сай Рун» жаззуулары, аскадагы петроглифтер	Б.д.ч. 1000-2000 жылдарга таандык	«Көк-Сай» жайлоосу, «Ак-Кая», «Кош-Дөбө» айыл өкмөтү
32.	Нарын району	«Ала-Мышык» байыркы көрүстөнү	XIV кылымга таандык	Ала-Мышык тилкеси
33.	Нарын району	Манастын таш очогу	VIII-IX кылымдарга таандык	«Сон-Көл» көлүнүн түндүк жээги
34.	Нарын району	Палеолит доорунун башына таандык “Он-Арча” археологиялык эстелиги	Б.д.ч. I-III кылымдар	«Нарын» шаарынан 25 км, Бишкек- Нарын автожолунун бою
35.	Нарын району	«Саймалы-Таш» сүрөт-галереясы	Б.д.ч. 2000-жыл жана б.д.ч. 1000-жылдын биринчи жарымына чейин	«Көкарт» ашуусуна чукул

36.	Ат-Башы району	«Кыргыз шырдагы» фестивалы	2017-жылдын 28-29-июну	Ат-Башы айылы
37.	Кочкор району	«Кымыз» фестивалы	2017-жылдын 26-27-июну	
38.	Ак-Талаа району	«Манас, маданият жана туризм» фестивалы	2017-жылдын 9-июну	
39.	Жумгал району	«Алма» фестивалы	2017-жылдын сентябрь	
40.	Нарын району	«Этно айыл» фестивалы	2017-жылдын 15-сентябрь	
41.	Нарын району	«Тенир-Тоо менин жүрөгүмдө» фестивалы	2017-жылдын 17-сентябрь	

[Булак: Нарын облусунун материалдары боюнча түзүлгөн; 5]

2019-ж. мейманканалар менен ресторандардын кызмат көрсөтүүлөрүнүн көлөмдөрү 81711 мин сомду түздү, бул 2018-ж. салыштырмалуу 11,2%га аз, анын ичинен 76626 мин сому ресторандардын үлүшүнө туура келди (4,3%га көп), ал эми 5085 мин сому – меймананалардын кызмат көрсөтүүлөрүнө туура келди (71,9%га аз).

2019-ж. чекене сооданын жалпы көлөмү, мейманкалар менен ресторандардын кызмат көрсөтүүлөрүн кошо, 7 млн. 480 мин 508 сом көлөмүндө түзүлдү, бул салыштырмалуу бааларда мурунку жылдын тиешелүү мезгилине караганда 2,0%га көп.

Соодада мамлекеттик эмес сектор үстемдүк кылуучу абалды ээледи да, анын товар жүгүртүүнүн жалпы көлөмүндөгү үлүштүк салмагы 99,9%ды түздү.

Чет өлкөлүк туристтерди тартуу үчүн колдо бар инфратүзүмдү жакшыртуу боюнча «Туризмди өнүктүрүү программасы» кабыл алынган, облуста туризмди өнүктүрүү боюнча «Координациялык көңөш» бекитилген.

Жогоруда аталган концепцияга ылайык обладминистрация Нарын облусу боюнча бүткүл туристтик маалыматты талдоого ала баштаган.

2014-2019-жж. Нарын облусуна дүйнөнүн 40тан ашык өлкөсүнөн туристтер келишкен (2-жадыбал) [3; 4; 11].

2-жадыбал – Тышкы туристтердин келген саны жана кирешеси

		Тышкы туристтер					
		Келгени, адам		%	Кирешеси, мин. сом		%
		2014-ж.	2019-ж.		2014-ж.	2019-ж.	
1	Ак-Талаа району	795	3170	398,7	133,2	3387,0	2542,7
2	Ат-Башы району	6820	2508	36,8	341,9	1646,4	481,5
3	Жумгал району	175	1526	872	171,1	1114,8	651,5
4	Кочкор району	3	2827	94233,3	5,4	1788,6	33122,2
5	Нарын району	8267	33	0,4	580,5	32,4	5,6
6	Нарын.ш	1812	1646	90,8	1637	4784	292,2
	Баардыгы	17872	11710	65,5	2869,1	12753,2	444,5

[Булак: Нарын облусунун материалдары боюнча түзүлгөн; 3]

Тышкы соодасы. 2019-ж. январь-ноябрь айларында тышкы соода жүгүртүүсү (бажыка на статистикасынын маалыматтарынын негизинде), физикалык тараптардын экспорттук-импорттук операцияларын кошкондо 371810,3 мин сомду түздү. Экспорттук тапшыруулар 96806,5 мин сомго жетти [3].

Эмгек базары. 2019-ж. бир жумушчунун орточо бир айлык номиналдуу эмгек акысы (кичи ишканаларды эсептебегенде) 14199,3 сомду түздү, бул 2018-ж. салыштырмалуу 3,5%га көбөйдү, ал эми эмгек акынын керектөөчүлүк баалардын индексин эсепке алуу менен эсептөлген реалдуу өлчөмү 1,1%га азайды.

Эмгек ақынын эң көп көбәйүүсү айыл чарбасында – 19,5%га, пайдалуу кен байлыктарды казууда – 22,6%га, дүң жана чекене соодада, автомобилдер менен мотоциклдерди ондоодо – 5,7%га, мамлекеттик башкарууда – 19,2%га жогорулаганы байкалды.

2018-ж. 1-январына карата эмгекке жарамдуу жумушсуз калктын саны (жумуштуулук кызматынын маалыматтары боюнча жумуш издең каттоодо тургандардын), 5,9 мин кишини түздү, бул мурунку жылдын тиешелүү мезгилине салыштырмалуу 21,6%га аз. Алардын ичинен жумушсуз расмий макамына 4087 киши ээ [3].

Жергиликтүү бюджет. 2019-ж. январь-ноябрь айларында жергиликтүү бюджеттин кирешелери 729 млн. 841,1 мин сом көлөмүндө аткарылды, же 2018-ж. аналогиялуу мезгилине салыштырмалуу 13,6%га көп болду. Салыктык түшүүлөрдүн үлүшүнө мурунку жылдын тиешелүү мезгилине карата бардык кирешелердин – 33,1%ы туура келди, бул 2018-ж. кара-гандан 4,7%га аз, салыктык эмес түшүүлөрдүн үлүшүнө – 13,7%ы туура келди (13,6%га көп).

Салыктық түшүүлөрдүн негизги көлөмү кирешелер менен пайдага 18,6% жана жеке менчикке 7,7% салыктардын түшүүсүнүн көбөйүүсүнүн эсебинен камсыздалды, ал эми салыктық эмес түшүүлөрдүн негизги көлөмү товарларды сатуудан жана кызматтарды көрсөтүүдөн кирешелердин 5,3%га жана көрсөтүлгөн кызматтардан түшүүлөрдүн 4,7%га көбөйүүсүнүн эсебинен камсыздалды.

Алынган расмий трансфертердин көлөмү 388 млн. 395,7 мин сомду түздү, анын жалпы кирешелердеги үлүштүк салмагы 53,2%ды түздү.

2019-ж. январь-ноябрьында облустун жергиликтүү бюджетинин чыгашалары 631 млн. 985,7 мин сомду түздү, бул мурункү жылдын тиешелүү мезгилине караганда 7,3%га көп.

Операциялык чыгашаларда каражаттардын негизги көлөмү социалдык-маданий жана турак-жай-коммуналдык чөйрөлөрдү каржылоого багытталды – 304 млн. 630,3 мин сом, же бардык каражаттардын 54,7%ын түздү, жана жалпы арналыштагы, коргонуу, коомдук тартип жана коопсуздук жаатындагы мамлекеттик кызматтарды каржылоого – 252 млн. 129,5 мин сом, же бардык каражаттардын 45,3%ын түздү [3; 11].

Негизги инвестициялык долбоорлорго төмөкүлөр кирет:

1. Нарын дарыясынын жогорку агымындагы биринчи кезектеги ГЭСтердин курулушу.
  2. Бишкек-Нарын-Торугарт автожолун калыбына келтириүү (9-539 км).
  3. Балыкчи – Кочкор – Кара-Кече – Арпа темир жолунун курулушу.
  4. ИСЛК долбоорун ишке ашыруу (Индустриялык-соода-логистикалык комплекс) [10].

Ата мекендик туристтик индустрىя, олуттуу сапаттык өзгөрүүлөр мезгилине кирип, улам барган сайын экономиканын динамикалуу, цивилизациялуу тармагынын белгилерине тагыраак ээ болууда.

Өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн туристтик фирмаларынын ишмердүүлүгүн салыштырмалуу талдоо, алар вертикаль жана горизонталь боюнча жуурулушууга көбүрөөк аргасыз экенин, өздөрүнүн өзүмдүк компоненттерин гана эмес, бирок көп учурда өндүрүштүк жарайндар үчүн зарыл ресурстарды да өндүрүшөрүн аныктоого жол берди. Мында аларга аймактык инфратүзүмдү, өзүмдүк окутуп-үйрөтүүчү борборлорду жана негизги өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес жарайндарды тейлөөнүн башка түрлөрүн курууга туура келет [6; 8; 9]. Кластерди түзүү үчүн туристтик фирмалар чыгуучу гана эмес, бириңчи кезекте кириүүчү дагы туризмди өнүктүрүүнүн үстүнөн иштешкени максатка ылайыктуу. Кирүүчү туризмичноураак даражада калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн тематикалык парктарды, көңүл ачуучу, спорттук ишканаларды, мейманканаларды ж.б.у.с. камтыган комплекстүү инфратүзүмдү түзүү зарыл [6]. Туризм боюнча кластердин негизин чет өлкөлүк фирма менен шериктештик түзө алат, анткени бул кластердин тышкы байланыштарын күчөтүүгө, анын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга, кошумча инвестициялоону жана жергилитүү калктын жумуштуулугун көбөйтүүгө жол берет [9].

Кыргызстан үчүн туризм чөйрөсүндө белгилүү бир аймакка байланган туристтик тар-мактардын өнүгүүсү мүнөздүү, бул төмөнкү себептер менен шартталган:

- туристтик-рекреациялык ресурстардын борбордон ажыратылгандыгы жана алардын белгилүү бир аймакта (Чүй, Түштүк ж.б.у.с.) бир мезгилде топтоштурулушу;
- Кыргызстандын территориясында унаа коммуникацияларынын бирдей эмес өлчөмдө өнүгүүсү;
- инфратүзүмдүн айрым бир экономикалык жактан өнүккөн аймактарда гана барлыгы.

Азыркы этапта жергиликтүү бийликтин экономикалык саясаты чоң ролду ойнойт, ал аймакта атаандаштыкка жөндөмдүү кластерлерди түзүүгө толук түрткү болуп бере алат [2].

Кластердин географиялык масштабдары бир шаардан бүт өлкөгө чейин вариациялана алат. Туристтик кластерди өлкөнүн масштабында өнүктүрүү майнапсыз болот, анткени мурда белгиленип кеткендей, туристтик-рекреациялык ресурстар белгилүү бир аймактарда гана топтоштурулган [6].

Кластерлер өздөрүнүн терендигине жана татаалдыгына жараша ар кыл формаларга ээ болжашат, бирок көпчүлүк учурларда даяр өнүмдүн компанияларын же сервистик компанияларды, өндүрүштүн адистештирилген факторлорун, машиналарды, ошондой эле сервистик кызмат көрсөтүүлөрдү тапшыруучуларды, каржылык институттарды, ошондой эле чектеш, танапташ тар-мактарда иштөөчү фирмаларды камтышат [8]. Туристтик кластерди түзүү үчүн эң башында анын түзүүчүлөрун аныктап алуу зарыл. Вертикаль боюнча туристтик кластердин курамына ту-ристтик фирмаларды жана туризм боюнча башкаруу органдарын кошуу максатка ылайыктуу. Горизонталь боюнча мейманканы бизнеси, коомдук тамактануу, унаа жана коммуникация ишкана-налары өндүү чөйрөлөрдүн ишмердүүлүктөрүн биректириүү зарыл. Жогоруда баяндалганды эсепке алуу менен туристтик кластердин картасы иштелип чыккан [6; 8; 9].

Туристтик кластерди түзүү жана кластерди өнүктүрүү боюнча сунуштар, эң мыкты дүйнөлүк практиканын негизинде артыкчылыктардын алкактарында иштелип чыккан да, ту-ристтик чөйрөдөгү жагымдуу инвестициялык климатты жана ага улуттук жана чет элдик ин-вестицияларды тартууну алдын ала караштырат, бул Кыргызстандын туристтик кызмат көрсөтүүлөрдүн ички жана эл аралык базарларындагы турумдарын маанилүү даражада чындайт [2].

Нарын аймагында аймактык программалык документтерге жана экспертердин кору-тундуларына ылайык туристтик тармак артыкчылыктуу деп аныкталган. Талдоонун на-тыйжалары облустун туристтик ишмердүүлүгүндөгү райондордун кластеринин айырмала-рынын даражасын баалоого жол берди.

Демек, Нарын облусунун табигый-климаттык шарттары, ресурстарынын байлыгы, географиялык орун алуусу туризмдин көптөгөн түрлөрүнүн артыкчылыктуу багыттарын активдүү өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Аймактын келечектүү туристтик кластеринде так чек аралар бар, башкача айтканда, бул жерде кластердин локализациясы (жергиликтешүүсү) чечүүчү маанигө ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. Атышов, К. Тоолуу аймактын жаратылыш ресурстарын мүмкүнчүлүгү жана аларды сарамжалдуу пайдалануу көйгөйлөрү [Текст]: Экон. илим. д-рунун дисс-ы: 08.00.05 / К. Атышов. – Душанбе, 1990. – 278 б.
2. Бекбоева, М.А. Кыргыз Республикасынын туристтик базарын өнүктүрүү. Бишкек: Аракент-Принт, 2015. - 452 б.
3. Мамстатистиканын Нарын облустук башкармалыгынын 2019-жыл үчүн маалыматтары.
4. «Нарын облусунда туристтик кластерди өлкө экономикасындагы инновациялык жа-раян катары калыптандыруу жана өнүктүрүү» долбоору боюнча 2019-жыл үчүн жыйынтыктоочу отчеттун материалдары.
5. Низамиев, А. Г. Кыргызстандын туризми: коомдук-экономикалык жагдайлары [Текст] / А. Г. Низамиев. – Ош, 2005. – 208 б.
6. Порттер, М. Конкуренция [Текст] / М. Порттер, О. Л. Пелявский, А. П. Уриханян, Е. Л. Усенко, И. А. Шишкина. – М.: Вильямс, 2005. – 602 б.

7. Энциклопедия. Иссык-Көл жана Нарын [Текст]. – Ф., 1991. – 510 б.
8. Bergman, E. M. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications [Electronic resource] / E. M. Bergman, E. J. Feser. – Regional Research Institute, WVU, 1999. – Mode of access: <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/contents.htm>. – Date of access: 15.02.2014.
9. Regional Clusters in Europe [Text] // European Commission, Observatory of European SMEs. – 2002. – No. 3. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002. – 64 р.
10. Режим доступа: <http://www.gov.kg>

